

ORIGINAL RESEARCH PAPER

Enhancing the quality of urban space surrounding mosques through architectural design; Case study: Hakim Mosque in Isfahan

Islam Karami ^{1,*}, Ehsan Abbasi ^{2,}

¹ Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Shahrood University of Technology, Shahrood, Iran.

² M.A. in Architectural Engineering, Faculty of Architectural Engineering and Urbanism, Shahrood University of Technology, Shahrood, Iran.

ARTICLE INFO

Article History:

Received	2023/11/27
Revised	2024/03/12
Accepted	2024/05/07
Available Online	2024/12/25

Keywords:

Urban Space
Spatial Quality
Contextualism
Hakim Mosque of Isfahan

Use your device to scan
and read the article online

Number of References

34

Number of Figures

21

Number of Tables

3

Extended ABSTRACT

BACKGROUND AND OBJECTIVES: Urban space serves as a stage for social life, bringing together citizens regardless of their race, age, or profession, and breaking down social boundaries to present a display of the city's social life. Since the quality of urban spaces directly affects the level of people's engagement within them, creating high-quality urban spaces is considered one of the key responsibilities of architects and urban planners. In fact, the awareness of construction industry professionals, especially architects and urban planners, about the direct impact of each building on the quality of the surrounding urban space is essential to achieving a city with high-quality public spaces. This study aims to identify the role of the Hakim Mosque in Isfahan as an influential element in the surrounding urban space, focusing on how it contributes to enhancing both the physical and non-physical qualities of the area. The authors believe that the findings of this research, in addition to highlighting the ability of buildings to enhance urban public spaces as small urban components, can serve as a valuable case study for further research by architects and urban planners interested in this topic.

METHODS: In this study, the prominent entrances of the Hakim Mosque in Isfahan on the west, north, and east sides of the building—connecting the architectural space to the urban spaces of Hakim Mosque Street, Bagh-e-Qalandar Passage, and Hakim Mosque Alley, respectively—were selected for a more detailed study. The research method was a semi-structured interview, and the data collected from interviews with 160 citizens present in the urban space around the Hakim Mosque at different times during the week were summarized using Maxqda software. The data were then categorized in three stages: open coding, axial coding, and selective coding, to facilitate the study and analysis of the results.

FINDINGS: The data extracted from the interviews were compiled and presented in the form of 24 coherent concepts as examples of the architectural role of the Hakim Mosque in enhancing the quality of the surrounding urban space. These 24 concepts were then consolidated and presented as 12 criteria representing the architectural impact. These criteria include: the role of architecture in promoting culture in urban space, the role of architecture in the legibility of urban space, the role of architecture in inducing a sense of place in urban space, the role of architecture in engaging human senses in urban space, the role of architecture in adding decorations to urban space, the role of architecture in restoring visual harmony in urban space, the role of architecture in controlling access from urban space, the role of architecture in strengthening the sociability of urban space, the role of architecture in mixing compatible uses in urban space, the role of architecture in creating safe zones in urban space, the role of architecture in providing safety in urban space, and the role of architecture in ensuring climate comfort in urban space. In the final stage of categorizing the research results, the axial codes were grouped into four main categories (selective coding): perceptual components, spatial components, physical components, and functional components.

CONCLUSION: Since the examples related to the role of architecture in strengthening the sociability of urban space, the role of architecture in the legibility of urban space, the role of architecture in inducing a sense of place in urban space, and of course the role of architecture in creating safe zone urban space were the most repeated among the interviewees' opinions regarding the role of architecture in Isfahan Hakim Mosque in adding quality to the urban space around it, these four components can be considered as

Extended ABSTRACT

the strengths of the architecture of Isfahan Hakim Mosque in constructive interaction with the urban space around this building and focused on it to extract architectural solutions for application in planning, designing, and implementing new buildings. Furthermore, based on the research findings and in order to achieve the twelve components extracted from it, the authors explain how the factors affecting construction at three levels of legislation (including the municipal organization, the urban development organization, the national building regulations organization, the building engineering system, etc.), education and culture (including universities and educational institutions, architectural competitions, media, newspapers, etc.), and factors involved in the design and implementation process (including the designer and executive forces) are influential. For example, we can mention “the use of technical committees to guide the design process of new building facades” at the legislative level, “emphasis on the country’s national, cultural, and historical values in the process of training specialized personnel” at the level of education, and “regular study of landmark architectural works in the past and present world in order to increase the level of expectations of the quality of the living space” at the level of the public who involved in the design and implementation process. The examples related to the role of architecture in strengthening the sociability of urban space, the role of architecture in the legibility of urban space, the role of architecture in inducing a sense of place in urban space, and the role of architecture in creating safe zones in urban space were the most frequently mentioned in the interviewees’ opinions. These opinions were specifically about the role of the Hakim Mosque in Isfahan in enhancing the quality of the surrounding urban space. As a result, these four components can be considered as the strengths of the architecture of the Hakim Mosque. They reflect its constructive interaction with the urban space around the building. These strengths can be used to focus on extracting architectural solutions for application in the planning, design, and implementation of new buildings. Furthermore, based on the research findings and in order to achieve the twelve extracted components, the authors explain how factors affecting construction influence three levels: legislation (including the municipal organization, urban planning organization, national building regulations organization, engineering system, etc.), education and culture (including universities, educational institutions, architectural competitions, media, newspapers, etc.), and factors involved in the design and execution process (including the designer and executive staff). For example, at the legislative level, “the use of technical committees to guide the design process of new building facades” can be mentioned; at the educational level, “emphasizing the national, cultural, and historical values of the country in training specialized personnel” is important; and at the level of the public involved in the design and implementation process, “the regular study of landmark architectural works from the past and present to increase the expectations for the quality of living spaces” should be emphasized.

HIGHLIGHTS:

- Extracting architectural solutions to improve the quality of the public space around mosques by studying and checking people’s opinions.
- Classification of research findings in three levels of examples, criteria and components.
- Providing suggestions to achieve the qualities mentioned in the text at three levels: legislation, education and culture, design and implementation.

ACKNOWLEDGMENTS:

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

CONFLICT OF INTEREST:

The authors declared no conflicts of interest.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Journal of Iranian Architecture & Urbanism (JIAU). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

HOW TO CITE THIS ARTICLE

Karami, I.; Abbasie, E., (2024). Enhancing the quality of urban space surrounding mosques through architectural design; Case study: Hakim Mosque in Isfahan. *Journal of Iranian Architecture & Urbanism*, 15(2): 159-176.

 <https://doi.org/10.30475/isau.2024.370541.2006>

 https://www.isau.ir/article_206676.html

ارتقای کیفیت فضای شهری پیرامون مساجد از طریق طراحی معماری؛ نمونه‌ی موردی: مسجد

حکیم اصفهان

اسلام کرمی^{۱*}، احسان عباسیه^۲

۱. استادیار، دانشکده مهندسی معماری و شهرسازی، دانشگاه صنعتی شاهرود، شاهرود، ایران.
 ۲. کارشناس ارشد مهندسی معماری، دانشکده مهندسی معماری و شهرسازی، دانشگاه صنعتی شاهرود، شاهرود، ایران.

مشخصات مقاله	چکیده
تاریخ ارسال ۱۴۰۲/۰۹/۰۶	<p>فضای شهری عرصه‌ای برای نمایش زندگی جمعی است؛ صحنه‌ای که شهروندان را فارغ از نژاد، سن و صنف دور هم جمع کرده و با شکستن مرزهای اجتماعی، نمایشی از زندگی اجتماعی مردم شهر عرضه می‌کند. با توجه به این که کیفیت فضاهای شهری بر میزان حضورپذیری مردم در آن موثر است، تلاش در مسیر ایجاد فضاهای با کیفیت شهری به عنوان یکی از مسئولیت‌های معماران و شهرسازان شناخته می‌شود. در واقع توجه فعالان صنعت ساختمان به ویژه معماران و شهرسازان به تاثیر مستقیم هر بنا بر کیفیت فضای شهری پیرامون آن یکی از لازمه‌های رسیدن به شهری با فضاهای عمومی باکیفیت است. این پژوهش با هدف شناسایی نقش بنای مسجد حکیم اصفهان در ارتقای کیفیت فضای شهری پیرامون آن انجام شده است تا نتیجه‌ی آن علاوه بر یادآوری نقش ساختمان به عنوان ریز دانه‌های شهری در کیفیت بخشی به فضاهای عمومی شهر، به عنوان نمونه‌ای از تدقیق در یک ساختمان خاص جهت مطالعات بعدی در اختیار معماران و شهرسازان قرار گیرد. بر این اساس، ورودی‌های غربی، شمالی و شرقی مسجد حکیم اصفهان که فضای معماری را به فضای شهری متصل نموده برای مطالعه دقیق‌تر انتخاب شدند. ابزار پژوهش، مصاحبه‌ی نیمه ساختار یافته بود و داده‌های حاصل از مصاحبه با ۱۶۰ نفر از شهروندان حاضر در فضای شهری پیرامون مسجد حکیم، با استفاده از نرم‌افزار Maxqda جمع‌بندی و در سه مرحله (باز، محوری و گزینشی) کدگذاری شد. داده‌ها در قالب ۲۴ مفهوم منسجم به عنوان کدهای باز و ۱۲ مقوله به عنوان کدهای محوری تدوین و معرفی گردیده است. با هدف تسهیل مطالعه‌ی نتایج، کدهای محوری نیز در قالب چهار دسته‌ی کلی (کدگذاری گزینشی) ادراکی، فضایی، کالبدی و عملکردی مرتب شده‌اند. در آرای مصاحبه‌شوندگان، نقش معماری در تقویت اجتماع پذیری فضای شهری، نقش معماری در خوانایی فضای شهری، نقش معماری در القای حس مکان در فضای شهری و نقش معماری در ارتقا امنیت در فضای شهری، پرتکرارترین مصادیق از نقش معماری مسجد حکیم اصفهان در کیفیت بخشی به فضای شهری پیرامون آن بوده است.</p>
تاریخ بازنگری ۱۴۰۲/۱۲/۲۲	
تاریخ پذیرش ۱۴۰۳/۰۲/۱۸	
تاریخ انتشار آنلاین ۱۴۰۳/۱۰/۰۵	
واژگان کلیدی	
فضای شهری	
کیفیت فضایی	
زمینه‌گرایی	
مسجد حکیم اصفهان	
	نکات شاخص
	<p>- استخراج راهکارهای معمارانه برای ارتقای کیفیت فضای عمومی اطراف مساجد با مطالعه و تدقیق در آرا و نظرات مردم. - دسته‌بندی یافته‌های پژوهش در سه سطح مصادیق، معیارها و مولفه‌ها. - ارائه پیشنهادات برای دستیابی به کیفیت‌های اشاره شده در متن در سه سطح قانون‌گذاری، آموزش و فرهنگ‌سازی، طراحی و اجرا.</p>

نحوه ارجاع به مقاله

کرمی، اسلام و عباسیه، احسان. (۱۴۰۳). ارتقای کیفیت فضای شهری پیرامون مساجد از طریق طراحی معماری؛ نمونه‌ی موردی: مسجد حکیم اصفهان، نشریه علمی معماری و شهرسازی ایران، ۱۵(۲)، ۱۷۶-۱۵۹.

* نویسنده مسئول

تلفن: ۰۰۹۸۹۱۴۴۰۱۲۴۵۴

پست الکترونیک: islamkarami@shahroodut.ac.ir

مقدمه

نفوذپذیری، ایمنی و امنیت به عنوان آثار یک اثر معماری در ارتباط با محیط پیرامون آن اشاره نموده‌اند. حیاتی و همکاران (۲۰۱۸) در پژوهشی با عنوان «بررسی عوامل موثر بر کاهش جرایم فردی و افزایش امنیت در فضاهای شهری با استفاده از نظریه CPTED» علاوه بر نقش ساختمان در ارتقا امنیت در فضای شهری، به تاثیر آن بر عوامل دیگری چون خوانایی، نفوذپذیری، دسترسی‌ها و به حداقل رساندن آلودگی‌های زیستی و صوتی در فضای شهری صحنه گذاشته‌اند. محمدحسینی و همکاران (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان «تحلیل گونه‌شناسانه عوامل موثر بر خوانایی نشانه‌های شهری» به نقش هر ساختمان در شهر بر خوانایی محیط پرداخته‌اند. ذکاوت و دهقان (۲۰۱۶) نیز در مقاله‌ای پیرامون «مدل مدیریت خلق مکان و مولفه‌های سازنده کیفیت در عرصه عمومی» به تاثیر واحد معماری در خوانایی، اجتماع‌پذیری، حس مکان، غنای حسی، اختلاط کاربری‌های سازگار، نفوذپذیری، امنیت، ایمنی و آسایش اقلیمی محیط اشاره نموده‌اند. میرغلامی و همکاران (۲۰۱۳) در همین خصوص با بررسی «نشانه‌شناسی شهری و نقش آن در خوانایی و شناسایی محیط» به نقش معماری در افزایش کیفیت خوانایی، به گوش رسیدن آوای گذشته و آسایش صوتی در فضای شهری اشاره نموده‌اند. چیزگن (۲۰۱۲) نیز رویکردهای مختلف را در برخورد اثر معماری با زمینه برشمرده و به این مساله اشاره نموده که در دوره‌های زمانی متفاوت، برخی از ابعاد زمینه بیش‌تر مورد توجه بوده‌اند. از پژوهش‌های دیگر پیرامون موضوع پژوهش حاضر می‌توان به «تحلیل شاخص‌های نفوذپذیری در بافت‌های شهری» از امین‌زاده گوهرریزی و بدر (۲۰۱۲)، «بازتعریف فضای شهری» از ماجدی و همکاران (۲۰۱۱) و «مولفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری» از گلکار (۲۰۰۱) اشاره نمود. در این پژوهش، نگارندگان تلاش کرده‌اند تا مولفه‌های کیفیت‌بخشی به فضای شهری در اثر معماری را در آرای شهروندان جست‌وجو نموده و موارد اشاره شده توسط ایشان را به کمک متخصصین حوزه معماری و شهرسازی در قالب مفاهیم منسجم‌تر و قابل مطالعه و استفاده برای عموم دسته‌بندی و ارائه نمایند؛ از این مهم می‌توان به عنوان تمایز اصلی این پژوهش با پژوهش‌های مشابه پیشین نام برد.

مبانی نظری

فضا و فضای شهری

امروزه آن قدر ساده از واژه «فضا» در گفتار روزانه استفاده می‌شود که گویا مفهوم آن برای همه روشن است و همگی بر یک تعریف واحد از آن به توافق رسیده‌اند؛ با این حال اگر کاربردهای مختلف این واژه را در گفتار روزانه بررسی کنیم تعدد معنایی‌اش اعجاب‌آور است. فرهنگ انگلیسی آکسفورد دست کم نوزده معنی برای این واژه آورده است که از

آن‌چه در هنگام مشاهده محله‌های قدیمی‌تر شهر اصفهان محسوس است، پیوندی نیرومند بین آثار معماری و فضای شهری پیرامون آن از نظر کالبد، منظر و بعضاً عملکرد است. امروزه اما به نظر می‌رسد توجه به بستر در زمان طراحی و ساخت آثار معماری رو به کاستی نهاده و به تبع آن تعامل بین ساختمان‌ها و فضای شهری بسیار کم‌رنگ شده است؛ تا آن‌جا که شاید اگر الزامی برای رعایت ضوابط وضع گردیده توسط مراجع ساختمان‌سازی در هر منطقه نبود، یافتن کم‌ترین میزان ارتباط بین ابنیه با زمینه دشوار می‌نمود. شوربختانه کنترل ساختمان‌سازی در کشور ما، اکثر اوقات در مسیر افراط یا تفریط قرار گرفته است؛ زمانی محدودیت‌ها و الزامات شهرسازی نقش معمار را در طراحی بنا در مجاورت فضای شهری کم‌رنگ نموده و زمانی با ارائه آزادی عمل بی‌اندازه، فضای شهری را بالاخص از نظر بصری به اغتشاش کشیده است (Feizi Najafi & Majedi, 2012). در عصر حاضر، بی‌توجهی به اهمیت ارتباط بین ساختمان‌ها و فضای شهری در ضمیر معماران و شهرسازان معاصر تا اندازه‌ای پیش رفته که فضاهای شهری جایگاه پیشین خود را به عنوان متصل‌کننده دانه‌های شهری از دست داده‌اند و حتی می‌توان ادعا کرد فضای شهری امروز، فضای مازاد و باقی‌مانده بین دانه‌های شهری ساخته شده است. با شناخت از وظیفه‌ی خطیر فضاهای شهری در ترفیع کیفیت‌های فضایی اعم از اجتماع‌پذیری، احساس امنیت، حس تعلق مکان و ... در نظر شهروندان، بدیهی است که عدم اقدام موثر در راستای اصلاح رویه‌ی فعلی و ادامه‌ی بی‌توجهی به لزوم طراحی و ساخت اثر معماری در ارتباط با فضای شهری پیرامون آن، می‌تواند مسبب بروز شرایطی بغرنج و نگران‌کننده در آینده‌ای نه‌چندان دور گردد. پژوهش حاضر با هدف شناخت دقیق‌تر از نقش بنای عمومی مسجد حکیم اصفهان در کیفیت‌بخشی به فضای شهری اطراف آن انجام شده است؛ به این امید که مطالعه‌ی ابعاد این نقش به شناخت بهتر مولفه‌های موثر و کاربست آن در طراحی ساختمان‌های جدید در تعامل با فضای شهری منتج شود. این مساله از آن نظر حائز اهمیت است که تقویت کیفیت‌های فضایی و تجمع‌پذیری در فضاهای شهری به شکل مستقیم بر میزان تعاملات اجتماعی، نظارت اجتماعی، حس تعلق مکان و ... از نظر کمی و کیفی تاثیرگذار خواهد بود.

پیشینه پژوهش

پیش از این پژوهش‌های ارزشمندی توسط پژوهشگران دیگر حول محور فضاهای شهری و کیفیت‌های فضایی در آن انجام شده است که در ادامه به اختصار به محتوای برخی از آن‌ها اشاره شده است. در یکی از این پژوهش‌ها، کربلایی حسینی غیاثوند و توکلی‌نیا (۲۰۲۰) به خوانایی،

زیرا زمینه می‌تواند مجموعه‌ای از پیشنهادات مناسب را به عنوان مفاهیمی برای طراحی معماری فراهم آورد. زمینه تنها بستر ساختمانی نیست بلکه مفاهیم طراحی را نیز در بر می‌گیرد. به بیان دیگر از نظر حال زمینه یک منبع اساسی برای طراحی است. او بر این باور بود که «ما همیشه با یک زمینه و موقعیت جدید روبرو هستیم و باید طبق شرایط موجود، فرآیند طراحی را انجام دهیم» (Babaei & Khakzand, 2018). در تایید این نظر، الکساندر نیز هدف نهایی طراحی را رسیدن به فرمی می‌داند که درست بودن آن در سازگاری با زمینه است (Babaei & Khakzand, 2018). در یک تعریف جامع، معماری زمینه‌گرا به اهمیت درک پیام محیط به عنوان بستر معماری اشاره نموده و اعتقاد دارد بنای معماری باید به گونه‌ای در ارتباط با محیط پیرامون آن طراحی شود که پس از تکمیل ساختمان، به مثابه جز کوچکی از محیط پیرامون آن تلقی گردد. بدین‌سان در این گرایش هر بنای معماری بر اساس زمینه‌های کالبدی، فرهنگی، تاریخی و اقلیمی خاص همان سایت طراحی و اجرا می‌شود. معماری زمینه‌گرا در هر فرهنگ و ملیتی، ریشه در معماری دور و نزدیک آن دارد (Bahrieh, Toofan & Akbari Namdar, 2020).

نقش اثر معماری در شکل‌گیری و کیفیت سینرژیک فضای شهری مجاور

این انگاره به معنای نوعی از طراحی شهری با رویکرد شکل‌گیری از جزء به کل است که توسط معماران مدیریت شده و به وضوح در ساخت کالبدی شهرهای ایران در دوران اسلامی مورد توجه قرار گرفته است. شاید بهترین تصویر برای شرح سهم معماری در خلق فضای شهری، گلدان روبین (شکل ۲) باشد که در آن ناحیه‌ی سفید (دو چهره) و ناحیه‌ی سیاه مابین آن (گلدان) مکمل یکدیگرند و بدون وجود یکی از آنها دیگری نیز مفهوم خود را از دست می‌دهد.

Fig. 2. Ruby vase

ساختمان‌هایی که چهره عمومی شهر را ساخته‌اند در کنار خیابان‌ها و میادین مهم‌ترین نقش را در طراحی شهری ایفا می‌کنند (Rasoulpoor, Etes- & Tahmasebi, 2020). به زعم ذکاوت (۲۰۱۳) بنا کوچک‌ترین عنصر سازمان کالبدی شهر است. از این رو نحوه استقرار ساختمان در قطعه، حجم توده، ارتفاع و همچنین خاصیت ترکیب‌پذیری ساختمان به عنوان کوچک‌ترین واحد فرم شهری عامل

جمله آن‌ها می‌توان به «گستره‌ای پیوسته که در آن اشیا وجود دارند و حرکت می‌کنند»، «مقداری از یک منطقه که چیز خاصی آن را اشغال می‌کند یا برای هدف خاصی در اختیار گرفته شده است» و «فاصله میان نقاط و اشیا» اشاره نمود (Maje-di, Mansouri & Haji Ahmadi, 2011). فضا یکی از مفاهیمی است که بیش‌ترین ابهام برای تبیین و مرزبندی آن وجود دارد و همین امر گاه آن را به سوی نوعی درک ناپذیری سوق می‌دهد چرا که فضا را باید پیش از هر چیز به مثابه مکانی خالی و تهی در نظر گرفت، جایی که هیچ چیز را در خود جای نمی‌دهد. با این وصف، پدیده‌ی فضا را تنها می‌توان در حضور اشیا و پر بودن آن ولو به طور نسبی درک کرد. در مورد فضای شهری نیز تعاریف متعددی وجود دارد که در یکی از ملموس‌ترین این تعاریف و مطابق مثالی که در شکل ۱ نشان داده شده، فضای شهری فضای زندگی روزمره شهروندان است که هر روز به صورت آگاهانه یا ناآگاهانه در طول راه، از منزل تا محل کار ادراک می‌شود (Malekian, Izadi & Sobhan Ardakani, 2016). فضای عمومی شهر از این حیث مورد توجه است که محلی برای تبلور مفاهیمی چون «قابلیت زیست»، «سرزندگی»، «حس مکان» و عرصه‌ای برای شکل‌گیری خاطرات اجتماعی، رویدادهای اجتماعی و تبادلات اجتماعی است (Zekavat & Dehghan, 2016). در حقیقت شهر بدون وجود فضاهای عمومی یا در اظهارنظری جسورانه‌تر بدون وجود فضاهای عمومی باکیفیت و جاذب جمعیت، فاقد علایم حیات اجتماعی و صرفاً مجموعه‌ای از خانه‌ها و خیابان‌هاست.

Fig. 1. Urban space around Hakim Mosque

زمینه‌گرایی

ارتباط صحیح و منطقی بین ظرف و مظهر یا زمینه و محتوا همواره از انتظارات بدیهی انسان در معماری و شهرسازی نیز ارتباط میان محیط به عنوان زمینه و بناهای انسان ساخت به عنوان متن و محتوا همواره مورد بحث است (Alavi Zade & Es-lami, 2019). چنانچه سیمیچ و وارکه (۲۰۱۴) معتقدند هیچ بنای معماری در انزوا نیست و همیشه زمینه‌ای وجود دارد که اثر معماری در آن قرار گرفته و با آن مرتبط است. استیون هال معتقد است که معماری مسئولیت توجه ویژه و موشکافانه روی زمینه را دارد

بین رفته و نتیجه آن شکل‌گیری دو مفهوم مجزای معماری و فضای شهری شده است. در چنین حالتی است که هر بنای معماری بدون توجه به نقش و سهم خود نسبت به شهر شکل گرفته و نتیجه آن شکل‌گیری فضاهای ناامن و نامتناسب با ظرفیت و معنای فضای شهری شده است (Karami & Ghaem, 2011). از نظر هدمن و یازوسکی (۲۰۰۵) یکی از مسائل مشترک تمامی شهرهای در حال رشد، عدم توجه طراحان به ویژگی‌ها و کیفیات مشترک با ساختمان‌های پیرامون خود بوده است و به همین دلیل ساختمان‌های جدید به ندرت دارای ویژگی‌ها و کیفیات مشترک با بناهای اطراف خود هستند. در نتیجه در الگوهای موجود که خود به وجود آورنده وحدت بصری بودند وقفه و شکاف به وجود آمده و سبب شده است که ساختمان‌ها در کنار هم تاثیر کلی نداشته باشند.

تلقی از روش قدیمی ساختن نما همزمان با خود خیابان و سپس ساختن بقیه‌ی بنا در پشت آن توسط صاحبان و توجه به زندگی اجتماعی و اهمیت بناها در کل مجموعه شهر (Lynch, 2001)، توصیف تزیینات کوچه‌های شهر دزفول با دیوارهای آجرکاری و طاق نماهای بسیار کار شده به عنوان توجه مردم هنرمند شهر به کوچه و خیابان (Saremi & Taghizadeh, ۱۹۹۷) و توصیف نظم‌بخشی میانی شهر اصفهان به عنوان شهرسازی از پایین به بالا و توسط مردم ضمن توجه به نظام‌های عمده (Ardalan & Bakhtiar, 2001) از مصادیق این موضوع در شهرهای اسلامی است.

روش پژوهش

با توجه به حرکت این پژوهش در مسیر شناسایی و معرفی مولفه‌های موثر از نقش اثر معماری در کیفیت‌بخشی به فضای شهری پیرامون آن با هدف کاربست در طراحی آثار جدید، پژوهش حاضر به لحاظ هدف از نوع کاربردی است. برای انجام این تحقیق در بهار سال ۱۴۰۱، از شهروندانی که در فضای شهری پیرامون مسجد حکیم حضور داشتند، پس از شرح اهداف پژوهش دعوت به مصاحبه گردید.

در خلال این مصاحبه ضمن توضیح این مهم که هر بنا به عنوان جزیی از ساختار شهر نباید بی‌تفاوت نسبت به فضای شهری پیرامون خود ساخته شود، از مصاحبه‌شوندگان این سوالات مطرح گردید که بنای مسجد حکیم را از نظر ارتباط با فضای شهری پیرامون آن چگونه ارزیابی می‌کنند؟ در این ارزیابی چه عواملی را دخیل می‌دانند؟ به عنوان مثال آیا صورت کالبدی بنا با محیط اطراف آن عجین شده یا بنای مورد نظر در مسیر تقویت لولاهای اجتماعی گام برداشته و یا این که بنای مورد بحث منجر به شکل‌گیری یک حیات شهری در پیرامون خود شده است؟ در هنگام طرح سوال برای مصاحبه‌شوندگان این ارتباط برای ایشان چنان تشریح می‌شد که

مهمی در تحلیل نظام کالبدی است. فضاهای شهری و عناصر ساختاری شهر، اجزا مستقل از هم نیستند و هم‌پیوندی، ارتباط و اتصال آن‌ها با یکدیگر است که شهر را معنی‌دار ساخته و موجب جریان فعالیت و زندگی در آن می‌گردد؛ همین انتظام و هم‌پیوندی بین فضاهای شهری و عناصر ساختاری شهر است که آن را برای شهروندان قابل درک و بامعنی می‌سازد. محیط کالبدی به عنوان ظرف فعالیت‌های انسانی از دو بخش متمایز پر و خالی تشکیل شده است و این دو بخش از محیط کالبدی شهر ضمن این که به گونه‌ای مکمل و منسجم عمل می‌نمایند، هر یک مستقلاً دارای نقش و عملکرد هستند. بر اساس این دیدگاه شهر به صورت یک سیستم مشخص از فضاهای پر و خالی عمل می‌کند. هم‌چنین ادموند بیکن (۱۹۹۷) بر این باور است که جزء اصلی طراحی معماری از دو عنصر توده و فضا تشکیل شده و عصاره‌ی طراحی، رابطه‌ی متقابل این دو عنصر است. در بینش ما هنگام طراحی معماری عمدتاً توده به عنوان اصل در نظر گرفته می‌شود تا آن جا که شوربختانه بسیاری از طراحان ما کورفضا شده‌اند. در واقع فرم معماری نقطه‌ای است که توده و فضا با هم پیوند می‌خورد و تا رابطه‌ی این دو عنصر با هم روشن نشود، فرم هم مبهم باقی خواهد ماند.

اگر در شکل‌گیری ابنیه به کیفیت فضای شهری توجه کافی شود، شهری با هویت و یکپارچه به وجود خواهد آمد اما امروزه با نگاهی که به صورت منفک به موضوعات طراحی شهری و معماری وجود دارد، کیفیت فضای شهری تا حد قابل توجهی تنزل یافته است. در معماری معاصر ایران دو رشته‌ی به ظاهر مرتبط از نظر تئوری و مجزا از هم از حیث اجرایی با عناوین معماری و طراحی شهری به وجود آمده است. اگر در ساخت یک بنا معماران به موضوع شکل‌دهی به فضای شهری در همان مرحله‌ی طراحی بنا توجه کنند موضوع بی‌هویتی شهرسازی معاصر که امروزه بحث داغ محافل بحران شناسی معماری معاصر است تا حدی مرتفع خواهد شد (Karami, Naghizadeh, & Zamani, 2010).

در معماری و شهرسازی نسل‌های گذشته، ترکیب توده و فضا، هم‌چنین قابلیت بناهای معماری در ساخت فضای شهری در شهرهای سنتی باعث از بین رفتن مرز واضح میان معماری و فضای شهری شده بود و بناهای معماری با اهدای بخشی از خود به فضای شهری در نگهداری و شکل‌گیری آن سهیم بودند. به عنوان یک مثال ملموس از این رویکرد می‌توان به جلوخان و فضای ورودی آثار معماری اشاره نمود؛ آستانه‌های مشترک فضایی با شکل‌گیری در هنگام ترکیب توده و فضا، احساس امنیت مناسبی در هنگام استفاده شدن به انسان می‌بخشید. در شهرسازی معاصر ایران، با کم‌رنگ شدن رابطه بین بنای معماری و فضای شهری پیرامون آن، احساس آستانه‌های مشترک فضایی از

خیابان حکیم اصفهان، یکی از بناهای عمومی شکوهمند باقی مانده از دوران صفوی است که در زمان شاه عباس دوم و به دست پزشک وی، حکیم محمود داوود بر بقایای مسجد جامع دیلمی جورجیر بنا شده است. افزون بر سردر قدیمی مسجد جامع جورجیر که در سمت شمال-شمال غرب مسجد حکیم با بافت آجری منحصربه فرد خود رخ می نماید، سه سردر و ورودی عمومی نیز در هنگام بنای ساختمان مسجد در دوران صفویه برای آن در نظر گرفته شده است. با توجه به ارتباط مسجد حکیم با فضاهای شهری متنوع از طریق این سه ورودی (از سمت غرب با خیابان اصلی، از سمت شمال با گذر بازار و از سمت شرق با کوچه ای خلوت از محلات شهر اصفهان) فضای بینابین ایجاد شده بین فرم کالبدی مسجد و فضای شهری پیرامون آن در محدوده سردرهای غربی، شمالی و شرقی مسجد حکیم برای مطالعات دقیق تر این پژوهش انتخاب شده است. در جدول ۱، فضاهای مورد اشاره به همراه تصویر و محل قرارگیری معرفی شده است.

یافته ها

بخش توصیفی

نتایج بدست آمده از عوامل فردی داده های آماری بیان می کند که از میان ۱۶۰ نفر مصاحبه شونده، ۹۶ نفر مرد و ۶۴ نفر زن بوده اند (شکل ۳).

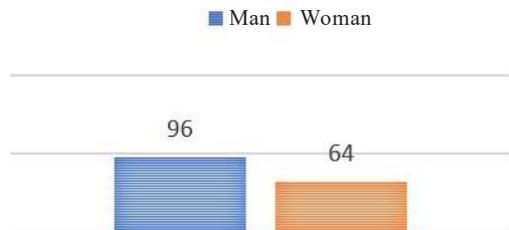

Fig. 3. Number of interviewees by gender

بتوان ورای بحث مصاحبه به تبیین رابطه ی شهر و معماری در ذهن مردم پرداخت. از آن جایی که هدف از این پژوهش، شناخت بهتر نقش مسجد حکیم در کیفیت بخشی به فضای شهری پیرامون این بنا در نگاه مصاحبه شوندگان بوده است، پژوهش از نوع داده محور می باشد. همچنین بر اساس روش انتخاب مصاحبه شوندگان، نمونه گیری به روش غیر تصادفی و در دسترس انجام گردیده است. با این وجود محققین در هنگام انتخاب نمونه سعی کردند مصاحبه شوندگان تا حد امکان به صورت گسترده از بین افراد با جنسیت و گروه های سنی متفاوت انتخاب شوند. انجام مصاحبه ها تا ۱۶۰ مورد و رسیدن به اشباع نظری ادامه یافته است، پس از رسیدن به نقطه ی دریافت پاسخ های مشابه و اطمینان از عدم ورود داده های جدید، انجام مصاحبه ها متوقف گردید. در تشریح روش کار می توان به استفاده از مصاحبه ی نیمه ساختاریافته به عنوان ابزار جمع آوری اطلاعات و نرم افزار Maxqda برای جمع بندی داده های کیفی اشاره کرد. با هدف ارتقای بار فنی پژوهش، نظرات ارائه شده از جانب مصاحبه شوندگان، پس از دسته بندی اولیه توسط یک گروه کارشناسی ۸ نفره متشکل از ۳ نفر دانش آموخته ی مقطع دکتری و ۵ نفر دانش آموخته ی مقطع کارشناسی ارشد در رشته های مهندسی معماری و شهرسازی بررسی و تایید گردیده است. ماهیت داده ها در این پژوهش از نوع آمیخته بوده است.

نمونه موردی

شهر اصفهان به عنوان یکی از پایتخت های دودمان صفویه، میراث دار اینیه ی بسیار باارزشی از این برهه ی تاریخی اعم از مساجد، مدارس، حمام ها و خانه ها است؛ مسجد حکیم واقع در بدنه ی شرقی

Table 1. Introducing the western, northern and eastern entrances of Hakim Mosque and their location around the building

1

Western entrance from Hakim Street

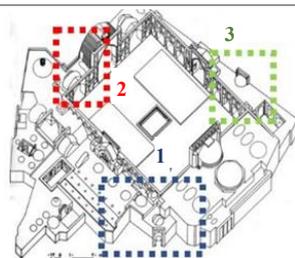
2

North entrance from Qalandarha Pass

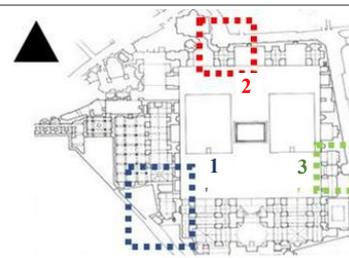

3

Eastern entrance from Hakim mosque alley

The location of the entrances on the 3D image of the mosque

The location of the entrances on the plan of the mosque

کیفیت بخشی به فضای شهری گرداگرد بنا اشاره شده است که از این بین ۴۴ مصداق توسط کارشناسان تایید و کدگذاری شده‌اند. از مجموع ۴۴ مورد اشاره شده توسط ایشان، ۶ مورد ذیل کیفیت‌های ادراکی، ۱۰ مورد ذیل کیفیت‌های فضایی، ۱۸ مورد ذیل کیفیت‌های کالبدی و ۱۰ مورد ذیل کیفیت‌های عملکردی دسته‌بندی شده است. در آرای ۳۲ نفر مصاحبه‌شونده بین ۲۰ تا ۳۰ سال، مجموعاً به ۲۸۲ مصداق از نقش مسجد حکیم در کیفیت بخشی به فضای شهری گرداگرد بنا اشاره شده است که از این بین ۲۷۰ مصداق توسط کارشناسان تایید و کدگذاری شده‌اند.

از مجموع ۲۷۰ مورد اشاره شده توسط ایشان، ۴۱ مورد ذیل کیفیت‌های ادراکی، ۳۵ مورد ذیل کیفیت‌های فضایی، ۶۲ مورد ذیل کیفیت‌های کالبدی و ۱۳۲ مورد ذیل کیفیت‌های عملکردی دسته‌بندی شده است. در آرای ۴۳ نفر مصاحبه‌شونده بین ۳۰ تا ۴۰ سال، مجموعاً به ۴۱۹ مصداق از نقش مسجد حکیم در کیفیت بخشی به فضای شهری گرداگرد بنا اشاره شده است که از این بین ۴۰۰ مصداق توسط کارشناسان تایید و کدگذاری شده‌اند. از مجموع ۴۰۰ مورد اشاره شده توسط ایشان، ۹۹ مورد ذیل کیفیت‌های ادراکی، ۴۹ مورد ذیل کیفیت‌های فضایی، ۹۴ مورد ذیل کیفیت‌های کالبدی و ۱۵۸ مورد ذیل کیفیت‌های عملکردی دسته‌بندی شده است. در نهایت در آرای ۷۰ نفر مصاحبه‌شونده بالای ۴۰ سال، مجموعاً به ۴۵۲ مصداق از نقش مسجد حکیم در کیفیت بخشی به فضای شهری گرداگرد بنا اشاره شده است که از این بین ۴۲۷ مصداق توسط کارشناسان تایید و کدگذاری شده‌اند. از مجموع ۴۲۷ مورد اشاره شده توسط ایشان، ۷۱ مورد ذیل کیفیت‌های ادراکی، ۷۹ مورد ذیل کیفیت‌های فضایی، ۱۱۴ مورد ذیل کیفیت‌های کالبدی و ۱۶۳ مورد ذیل کیفیت‌های عملکردی دسته‌بندی شده است (شکل ۶).

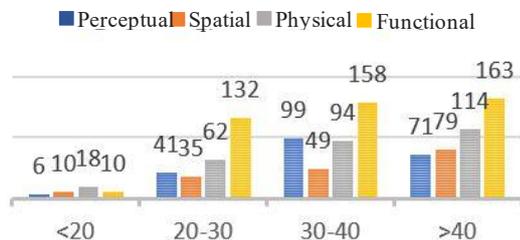

Fig. 6. Scattering of interviewees' votes based on age category

مقایسه‌ی یافته‌های پژوهش بر اساس سن شرکت‌کنندگان در مصاحبه، نشان می‌دهد با وجود این که تمامی گروه‌های سنی به هر چهار بعد از نقش بنا در کیفیت بخشی به محیط شهری پیرامون آن توجه نموده و آن‌ها را با اهمیت می‌دانند اما سه گروه سنی از شرکت‌کنندگان در مصاحبه شامل سن ۲۰ سال به بالا، ۲۰ تا ۳۰ سال، ۳۰ تا ۴۰ سال و ۴۰ سال و بالاتر توجه ویژه‌ای به نقش بنا در ارتقای

در این بین ۱۵ نفر در گروه سنی کم‌تر از ۲۰ سال، ۳۲ نفر در گروه سنی ۲۰ تا ۳۰ سال، ۴۳ نفر در گروه سنی ۳۰ تا ۴۰ سال و ۷۰ نفر در گروه سنی بیش از ۴۰ سال قرار دارند. در جامعه‌ی نمونه‌ی پژوهش حاضر ۹۶ نفر در محدوده‌ی خیابان مسجد حکیم و خیابان‌های اطراف آن ساکن یا شاغل بوده‌اند، ۵۳ نفر ساکن دیگر مناطق شهر اصفهان و ۱۱ نفر هم ساکن شهرهای دیگر بوده‌اند (شکل ۴).

■ <20 ■ 20-30 ■ 30-40 ■ >40

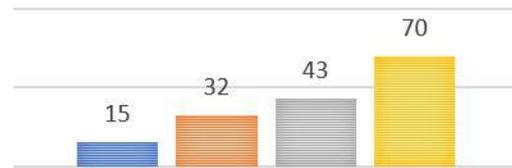

Fig. 4. Number of interviewees by age

در آرای ۶۴ زن شرکت‌کننده در مصاحبه، مجموعاً به ۵۲۵ مصداق از نقش مسجد حکیم در کیفیت بخشی به فضای شهری گرداگرد بنا اشاره شده است که از این بین ۵۱۱ مصداق توسط کارشناسان تایید و کدگذاری شده‌اند. از مجموع ۵۱۱ مورد اشاره شده توسط ایشان، ۸۵ مورد ذیل کیفیت‌های ادراکی، ۲۰ مورد ذیل کیفیت‌های فضایی، ۹۹ مورد ذیل کیفیت‌های کالبدی و ۳۰۷ مورد ذیل کیفیت‌های عملکردی دسته‌بندی شده است. همچنین در آرای ۹۶ مرد شرکت‌کننده در مصاحبه، مجموعاً به ۶۸۰ مصداق از نقش مسجد حکیم در کیفیت بخشی به فضای شهری گرداگرد بنا اشاره شده است که از این بین ۶۳۰ مصداق توسط کارشناسان تایید و کدگذاری شده‌اند. از مجموع ۶۳۰ مورد اشاره شده توسط ایشان، ۱۳۲ مورد ذیل کیفیت‌های ادراکی، ۱۵۳ مورد ذیل کیفیت‌های فضایی، ۱۸۹ مورد ذیل کیفیت‌های کالبدی و ۱۵۶ مورد ذیل کیفیت‌های عملکردی دسته‌بندی شده است (شکل ۵).

■ Perceptual ■ Spatial ■ Physical ■ Functional

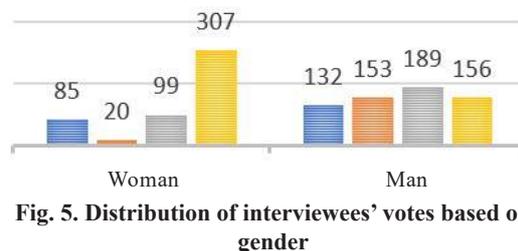

Fig. 5. Distribution of interviewees' votes based on gender

یافته‌های فوق نشان‌دهنده‌ی اهمیت نقش ساختمان مسجد حکیم در افزایش کیفیت‌های عملکردی فضای شهری پیرامون بنا در دیدگاه مصاحبه‌شوندگان زن داشته است؛ در حالی که در آرای مردان شرکت‌کننده در مصاحبه، توجه به کیفیت‌های فضایی و کالبدی فضای شهری و تاثیر بنای مسجد در ارتقای این نوع کیفیت‌ها مشهود بوده است (شکل ۵).

در آرای ۱۵ نفر مصاحبه‌شونده‌ی زیر ۲۰ سال، مجموعاً به ۵۲ مصداق از نقش مسجد حکیم در

نقش مسجد حکیم در کیفیت بخشی به فضای شهری پیرامون آن از منظر ادراکی

* نقش بنا در ارتقای فرهنگ در فضای شهری

یکی از مصاحبه‌شوندگان با اشاره به ورودی شرقی (شکل ۷) و ورودی شمالی (شکل ۸) اعتقاد داشت «استفاده از الگوهای مذهبی از جمله نام‌نامه در نمای مسجد نشانه‌ای از حضور مسلمانان در این مکان، برای آیندگان است».

برخی معتقد بودند «استوار بودن بنای مسجد طی سالیان دراز در این نقطه از شهر، به معنای اهمیت این بنا و معنای نهفته در آن برای نیاکان ماست». این نقل‌قول‌ها نمونه‌هایی از ۱۰۲ مورد مصداق اشاره شده توسط مصاحبه‌شوندگان در مورد نقش بنا در ارتقای فرهنگ در فضای شهری پیرامون آن بوده است. همان‌طور که نقاشی‌های دیواری در کلیسای وانک مربوط به دوره صفوی،

کیفیات عملکردی فضای شهری پیرامون آن داشته‌اند.

بخش استنباطی و تحلیلی

از جمع‌بندی داده‌های مصاحبه، ۱۲۰۵ مصداق از نقش ابنیه‌ی عمومی در کیفیت بخشی به فضای شهری پیرامون آن استخراج و به کمک نرم‌افزار Maxqda در قالب ۲۴ مفهوم اولیه (کدگذاری باز) تنظیم گردید.

سپس با کشف مشابهات، این مفاهیم در قالب ۱۲ مقوله دسته‌بندی (کدگذاری محوری) شد. در پایان با هدف خوانایی بیش‌تر مطالب، مقوله‌های اشاره شده بر اساس ارتباطات موجود از چهار منظر ادراکی، فضایی، کالبدی و عملکردی (کدگذاری گزینشی) دسته‌بندی شدند. درحالی‌که مثال‌هایی از نحوه‌ی کدگذاری داده‌ها در جدول ۲ بازتاب یافته است، شرح مولفه‌ها در ادامه به تفصیل آمده است.

Table 2. An Example of Open, Axial, and Selective Coding in the Interpretation and Analysis of Interviews

Open Coding	Open coding	The text of the interviewee's comment	
	Using the visual potential of the elements used in the facade of the mosque to create an urban sign	Hakim Street is full of new and old buildings. But this mosque is still one of the most significant and is used in addressing.	
	Creating transparency and visual permeability from the outside of the building towards certain spaces inside it	It happened to me that I left my house and when I was passing by this route, I entered the building after seeing the courtyard of the mosque.	
	Donating a part of architecture to the urban space with the aim of increasing social interactions	Even when the mosque is closed, you can sit by the door and talk to a fellow citizen.	
Axial Coding	Axial coding	Open coding	
	The role of architecture in strengthening the sociability of urban space	Donating a part of architecture to the urban space with the aim of increasing social interactions Trying to turn the entrance space into a place for people to stop and rest	
	The role of architecture in the legibility of urban space	Using the visual potential of the elements used in the facade of the mosque to create an urban sign Using the potential of the entrance area of the mosque in attracting people and creating an urban sign	
	The role of architecture in improving the safety of the space	Using doors and windows facing quiet streets Avoiding the creation of blind spots in the urban space due to the design of the external wall of the building	
Selective Coding	Selective coding	Axial coding	Open coding
	Conceptual	The role of architecture in promoting culture in urban space	Using national and religious concepts and symbols in the architectural design of the mosque building Referring to the historical and cultural history of the society in the decoration of the mosque
		The role of architecture in the legibility of urban space	Using the visual potential of the elements used in the facade of the mosque to create an urban sign Using the potential of the entrance area of the mosque in attracting people and creating an urban sign
	Functional	The role of architecture in strengthening the sociability of urban space	Donating a part of architecture to the urban space with the aim of increasing social interactions Trying to turn the entrance space into a place for people to stop and rest
		The role of architecture in mixing compatible uses in urban space	Flexible design of the space in order to continue the religious ceremony from the urban space to the inside of the building Placement of business units with compatible use in directions facing the street

بی توجهی به این کیفیت ابنیه در ارتباط با محیط شهری می تواند باعث ایجاد گذرهایی با مناظر مشابه و خوانایی نازل گردد.

Fig. 9. View of Hakim Mosque dome from Hakim St.

Fig. 10. Green space at the entrance of Hakim Mosque

نقش مسجد حکیم در کیفیت بخشی به فضای شهری پیرامون آن از منظر فضایی

* نقش بنا در القای حس مکان در فضای شهری

برخی از مصاحبه شونده‌گان در خصوص فضای جلوخان غربی مسجد اعتقاد داشتند «عقب نشینی دیوار مسجد نسبت به خیابان، بیانگر جایگاه ویژه این ساختمان در قیاس با دیگر ساختمان های این محدوده از شهر است؛ هیچ کدام از ساختمان های دیگر چنین فضایی در برابر ندارند». مصاحبه شونده دیگری تعریف می کرد «در اولین تجربه‌ی حضور در فضای شهری اطراف مسجد حکیم با مشاهده‌ی جلوخان، پرسش هایی در خصوص کاربری یا مالکیت خاص این ساختمان در ذهنم به وجود آمد». دیگری تعریف می کرد «بسیار اتفاق افتاده که با هدف انجام کاری از خانه خارج شوم اما با مشاهده‌ی حیاط مسجد از بین در نیمه باز شمالی، کار خود را فراموش کردم و وارد مسجد شده‌ام».

این‌ها نمونه‌ای از ۱۱۲ مصداق از نقش مسجد حکیم در القای حس مکان به شهروندان در فضای شهری پیرامون آن در آرای مصاحبه شونده‌گان بوده است. طبق مشاهدات نگارندگان، از طریق درهای شمالی و شرقی مسجد حکیم، می توان بخش هایی از حیاط، ایوان و شبستان ها را از فضای شهری اطراف بنا (شکل ۱۱) به تماشا ایستاد. بعضی از مصاحبه شونده‌گان ادعا می کردند در هنگام عبور از فضای شهری پیرامون مسجد حکیم با دیدن فضای داخلی بنا از طریق تونل دید ایجاد شده در نقاط مورد بحث در حس معنوی

زندگی حضرت مسیح را معرفی نموده (Hamzavi, Ahmad & Vatandoost, 2015) در مساجد این دوره نیز با توجه به رسمی شدن مذهب تشیع، معماران شیعی فرصتی یافتند تا جهان بینی تشیع را در قالب آفرینش فضاهای مذهبی آشکار سازند (Dabbagh & Rahbar, 2015). قاسمی و همکاران (۲۰۱۸) نیز با تاکید بر سرشار بودن بافت های کهن از نشانه های فرهنگ و هویت گذشتگان، شناخت و احیای آن ها را باعث استمرار سیر تاریخی هویت جامعه دانسته اند (Bahrieh et al., 2020).

Fig. 7. The role of religious expressions in the decoration of the eastern entrance of Hakim Mosque

Fig. 8. Religious patterns in the tiling of the northern entrance of Hakim Mosque

* نقش بنا در ارتقای کیفیت خوانایی در فضای شهری

برخی از مصاحبه شونده‌گان اعتقاد داشتند «وجود عناصر خاص مثل سردر و گنبد (شکل ۹) این بنا را از دیگر ابنیه‌ی این راستا متمایز نموده است». برخی دیگر با اشاره به پتانسیل جلوخان مسجد (شکل ۱۰) در جذب جمعیت بیان می کردند که «توقف عابرین در فضای جلوخان حتی برای استراحتی کوتاه، باعث ایجاد یک نشانه در این راستا شده است». این نقل قول ها نمونه‌ای از ۱۱۵ مصداق اشاره شده توسط مصاحبه شونده‌گان در مورد نقش مسجد حکیم در ارتقای کیفیت خوانایی در فضای شهری پیرامون آن بوده است. میرغلامی و همکاران (۲۰۱۳) معتقدند مردم همیشه برای یافتن مختصات نسبی خود در محیط از عناصر شاخص آن کمک می جویند و از طریق آن ها در ذهن خود نقشه‌ی شناختی منحصر به فردی سامان می دهند؛ طبق مشاهدات نگارندگان، شهروندان در این قسمت از شهر برای دادن نشانی از ساختمان مسجد حکیم، فضای زیرطاق و بازار بزرگ حکیم استفاده می کنند.

نقش مسجد حکیم در کیفیت بخشی به فضای شهری پیرامون آن از منظر کالبدی

* نقش بنا در افزودن تزئینات به فضای شهری

چند نفر از مصاحبه‌شوندگان به استفاده از حداکثر قابلیت مصالح برای ایجاد تنوع در بافت دیوارهای ساختمان اشاره نمودند؛ یک نفر با اشاره به سردر قدیمی باقی‌مانده از مسجد جامع دیلمی جورجیر بیان می‌کرد که «این دیوار فقط با خشت و آجر ساخته شده اما هنری در چیدن این آجرها به کار رفته که باعث زیبایی بی‌نهایت و بی‌زمان آن شده است». مصاحبه‌شونده‌ی دیگری با اشاره به تزئینات کاشی‌کاری در سردر شمالی و شرقی مسجد اعتقاد داشت «خانه‌های امروزی چنین هنری در خلق زیبایی به شهر بدهکارند».

شهروندی با اشاره به مقرنس‌های سردر غربی (شکل ۱۳) با گلایه از عدم نگهداری صحیح آن می‌گفت «مقرنس‌های ورودی مسجد حکیم آمیزه‌ای از هنر و مهندسی است». این آرا نمونه‌ای از ۱۰۷ مصداق از نقش مسجد حکیم در افزودن تزئینات به فضای شهری پیرامون آن بوده است. با وجود این که معماری بناهای دوره صفوی در اصفهان اغلب درون‌گرا هستند اما این مساله توجه معماران آن دوره را از طراحی فضاهای ورودی و جداره‌های خارجی که با فضای شهری در ارتباط مستقیم است دور نکرده و همان‌طور که فضاهای داخلی سرشار از تزئینات بی‌بدیل است، جداره خارجی بنا نیز مزین به تزئینات است؛ معماری ایران همواره در تمرکز بر ترکیب زیبایی و عملکرد به عنوان مفهوم اصلی بنا، تزئیناتی بدیع و در عین حال کاربردی ارائه نموده است (Rostami & Javidinezhad, 2019).

مهم آن است که افزودن تزئینات به فضای شهری باید با رعایت هنجارهای خاص هر جامعه انجام شود تا از ایجاد اغتشاش بصری و ضربه به هویت فضای شهری پرهیز گردد. مشاهدات نگارندگان نشان می‌دهد تزئینات به کار رفته در نمای خارجی مسجد حکیم، نه تنها باعث ارتقای کیفیت بصری این محدوده از شهر گردیده بلکه به نظر می‌رسد بعضاً به عنوان الگویی برای افزودن تزئینات در ساختمان‌های جدید نیز قرار گرفته است.

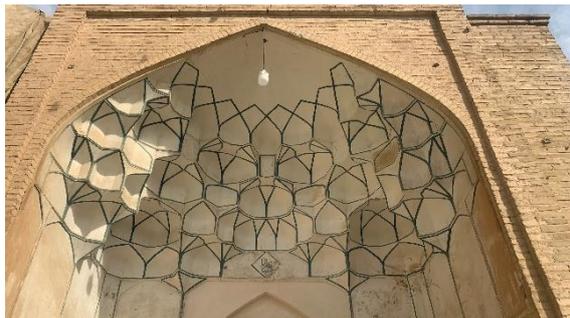

Fig. 13. Decorations of the western entrance of Hakim Mosque

فضا غرق شده‌اند. امروزه، رویکرد طراحان در توجه به معماری و شهرسازی به عنوان دو مقوله‌ی منفک از هم، باعث سربرآوردن ساختمان‌هایی در فضای شهری شده که ممکن است اغلب شهروندان با وجود گذشتن از کنار آن به طور روزانه، برای مدت‌ها متوجه کاربری خاص آن نشوند. وثیق و یاری کیا (۲۰۱۹) نیز در پژوهشی پیرامون عوامل موثر در فرآیند شکل‌گیری حس مکان در ابنیه آرامگاهی مذهبی، به اهمیت تنوع بصری به عنوان یکی از عوامل موثر در ارتقا حس مکان تاکید نموده‌اند.

Fig. 11. View tunnel at the northern entrance of Hakim Mosque from the urban space around the building towards the courtyard of the mosque

* نقش بنا در به‌کارگیری حواس انسانی در فضای شهری

حضور حوض آب در جلوخان غربی مسجد حکیم در آرای مصاحبه‌شوندگان نمونه‌ای پرتکرار بوده است. «وجود عنصر آب در جلوخان مسجد، باعث افزایش بار معنوی این قسمت از شهر شده است»، «ماشای بازتاب مسجد در آب درست مانند آن‌چه برای پل خواجه و چهلستون اتفاق می‌افتد، حس بی‌نظیری به همراه دارد»، «وجود حوض آب، دلیلی بر لطافت مضاعف این فضاست» و نظراتی مشابه آن که در مجموع ۶۱ بار تکرار شده‌اند، مصادیقی از نقش معماری مسجد حکیم در به‌کارگیری حواس انسانی در فضای شهری پیرامون آن است. طوفان (۲۰۰۶) در پژوهشی با عنوان بازشناسی نقش آب در حیاط خانه‌های سنتی ایران، به تاثیر حوض آب در تاکید بیش‌تر بر لطافت فضا و شفافیت محیط اشاره نموده است. به باور مصاحبه‌شوندگان، حوض آب واقع در جلوخان غربی (شکل ۱۲) به‌ویژه هنگامی که مملو از آب زلال باشد، تاثیر شگرفی بر غنای بصری این قسمت از فضای شهری خواهد داشت.

Fig. 12. Water pond at the entrance of Hakim Mosque

Fig. 15. The predominance of blue color in the tiling of the northern entrance of the Hakim Mosque is related to the spiritual identity of the mosque

مختلف بنا، دسترسی به مسجد را تسهیل نموده و نیازی نیست برای داخل شدن به مسجد، کل ساختمان را دور زد». برخی دیگر از مصاحبه شونده‌گان به زاویه‌ی دید در هنگام ورود از هر مدخل ساختمان و حجم تردد از هر دروازه بر اساس نحوه‌ی ارتباط با فضای شهری پیرامون آن تاکید کرده‌اند؛ یکی از مصاحبه‌شونده‌گان اعتقاد داشت «ز آن‌جا که گذر غربی مسجد میزبان تردد بالاتری در مقایسه با گذرهای شمالی و شرقی بنا است، طراح بنا برای دسترسی از فضای شهری به داخل مسجد از این جبهه سناریوی متفاوتی در نظر گرفته است». در مجموع ۸۱ نظر به نقش بنا در کنترل دسترسی‌ها در فضای شهری اشاره نموده‌اند. در بررسی‌های میدانی مشخص شد برای دسترسی به فضای داخلی مسجد از گذر غربی باید از جلوخان، درگاه و راهروی مسقف عبور کرد و البته تا زمان رسیدن به فاصله‌ی چند قدمی حیاط هنوز فضای باز داخلی، ایوان‌ها و شبستان‌ها دیده نمی‌شوند، در حالی که دسترسی به فضای داخلی مسجد از سمت شمال یا شرق بنا، صرفاً با عبور از سردر ورودی و فضای هشتی امکان‌پذیر است. در خصوص شفافیت بصری از تونل دید ورودی‌های شمالی و شرقی مسجد حکیم، پیش‌تر به طور مفصل بحث شده است.

نقش مسجد حکیم در کیفیت‌بخشی به فضای شهری پیرامون آن از منظر عملکردی

* نقش بنا در تقویت اجتماع‌پذیری فضای شهری

تقدیم بخشی از فضای معماری به فضای شهری به منظور افزایش تعاملات اجتماعی، هم‌چنین ویژگی‌های کالبدی ساختمان مسجد در محل جلوخان و ورودی‌های سه‌گانه از مواردی است که مصاحبه‌شونده‌گان به آن اشاره نموده‌اند. یکی از مصاحبه‌شونده‌گان بیان می‌کرد که «فضای سبز مجاور بنا در ضلع غربی خصوصاً نزدیک به زمان اقامه نماز، میزبان تجمعات برنامه‌ریزی نشده‌ی شهروندان است». دیگری با اشاره به سکوی پیرنشین در محل ورودی‌های غربی، شمالی و شرقی مسجد حکیم این سکوها را محل مورد علاقه‌ی سالمندان محل برای نشستن، کمی استراحت کردن، نظاره کردن رویدادهای روزانه و گپ زدن با شهروندان دیگر معرفی می‌نمود. این موارد نمونه‌ای از ۱۱۹ مصداق از نقش

* نقش بنا در اعاده تناسبات بصری در فضای شهری

در آرای مصاحبه‌شونده‌گان به القای احساس پیوستگی در نمای جبهه‌ی شرقی خیابان مسجد حکیم، تعریف خط آسمان و تحدید گذرهای شمالی و شرقی بنا (شکل ۱۴) اشاره شده است.

Fig. 14. The body of the Hakim Mosque in the role of limiting the space of the northern passage

شهروندی با اشاره به دیوارهای شمالی و شرقی بنا اشاره نمود «معمار بنا در زمان طراحی به ارتفاع دیوار توجه داشته است. بلندی دیوار به قدری انتخاب شده تا محدوده‌ی گذر پیرامونش را مشخص نماید؛ از طرفی آن‌قدر هم بلند نیست که به ایجاد ساختمانی ناهمسان در محیط منتج شود». این نظر، نمونه‌ای از ۱۰۰ مصداق اشاره شده توسط مصاحبه‌شونده‌گان به نقش مسجد حکیم در اعاده تناسبات بصری در فضای شهری پیرامون بناست. در واقع شهر که به تعریف زنده یاد مزینی، از کالبد و روابط و فعالیت‌ها تشکیل شده است، به عنوان موجودی زنده و پویا می‌تواند نقش مهمی در برآوردن نیازهای روانی و ذهنی افراد ایفا کند. بر این اساس تاثیر محیط شهری بر شهروندان از دو جنبه حواس مادی و روحیات انسان قابل بررسی است. عوامل بصری در فضاهای شهری خواسته یا ناخواسته بر ذهن و روان افراد تاثیر می‌گذارد (Kamvar Shalmani & Hanachi, 2015). طبق مشاهدات نگارندگان، تنها کمی دورتر از بنای مسجد در گذر شمالی، وجود ساختمان‌هایی با ارتفاع بلند در دو سمت گذر کم‌عرض، مثالی از عدم توجه به این نقش بنا در کیفیت‌بخشی به فضای شهرهای امروز است.

بر اساس داده‌های مصاحبه، کاربرد مصالح متجانس با کاربری بنا مصداق دیگری از نقش مسجد حکیم در اصلاح تناسبات بصری در فضای شهری پیرامون آن است. نمای مساجد دوره‌ی صفوی در اصفهان غالباً با خشت و آجر و کاشی‌های رنگی ساخته شده است (شکل ۱۵)؛ به زعم نگارندگان، سادگی و مردم‌واری خشت و آجر در کنار رنگ آبی چیره در کاشی‌کاری مساجد این دوره، یادآور فضایی معنوی است که سازگار با کاربری این ابنیه است.

* نقش بنا در کنترل دسترسی‌ها در فضای شهری

برخی از مصاحبه‌شونده‌گان به محل قرارگیری و تعداد ورودی‌های بنا تاکید داشتند؛ یک نفر اعتقاد داشت «تعدد ورودی‌ها و قرارگیری آن‌ها در جهات

Fig. 17. Using the mosque's chapel to hold the Itikaf ceremony

Fig. 18. A view of rooms that located on the north side of Hakim Mosque

مسجد، هم‌چنین عدم ایجاد نقطه‌ی کور در فضای شهری به واسطه‌ی شکست در دیوارهای خارجی، جزو پرتکرارترین نظرات مصاحبه‌شوندگان بوده است. یکی از مصاحبه‌شوندگان اعتقاد داشت «حضور نمازگزاران در این فضا باعث سلب امنیت خرابکاران و هنجارشکنان اجتماعی گردیده و عرصه را از لوٹ حضور آن‌ها پاک نموده است». در مجموع ۱۱۲ مصداق از نقش مسجد حکیم در ارتقای امنیت در فضای شهری پیرامون آن در مصاحبه‌ها مشاهده می‌گردد. طبق مشاهدات نگارندگان، تعریف ورودی از دل محلات برای دسترسی به مساجد دوره‌ی صفویه در اصفهان منجر به افزایش نظارت اجتماعی و به تبع آن افزایش امنیت در این گذرهای کم‌تردد گردیده است. ارغیانی (۲۰۲۰) نیز در پژوهشی حول مبحث تاثیر مولفه‌های کالبدی بر ارتقای احساس امنیت به اهمیت نظارت‌پذیری فضا در احساس امنیت استفاده‌کنندگان از آن تاکید نموده است. عدم توجه به مجاورت اثر معماری با یک خیابان نیازمند نظارت اجتماعی و ساخت بنا به مثابه دیواری صلب در مسیر دید ساکنین به سمت این خیابان، سبب تقویت زمینه‌ی بروز جرم و کاهش امنیت یا دست‌کم کاهش احساس امنیت برای شهروندان در این فضای شهری می‌گردد. امنیتی که اهمیت آن در زندگی جمعی غیر قابل انکار است و برخی از متفکران اجتماعی وجود آن را ضامن بقا و پایداری جامعه‌ی سالم دانسته‌اند (Arghiani, 2020).

مصداق دیگری از تاثیر بنای مسجد حکیم در امنیت‌بخشی به فضای شهری پیرامون آن، اجتناب از ایجاد نقاط کور به واسطه‌ی استفاده از شکست در جداره‌ی خارجی ساختمان در مجاورت فضای شهری،

بنای مسجد حکیم در تقویت اجتماع‌پذیری فضای شهری پیرامون آن در بین آرای مصاحبه‌شوندگان بوده است. انسان‌ها معمولاً از هر موقعیتی برای برقراری ارتباط با دیگران استفاده می‌کند و فضاهای عمومی با توجه به قابلیت حضور‌پذیری، مکانی مناسب برای ارضای این نیاز انسان است. نجاری‌نابی و مهدی‌نژاد (۲۰۲۰) معتقدند مردم زمانی رشد خواهند کرد که با فرآیندهای ناشناخته اجتماعی مواجه شده و بخشی از زندگی روزمره خود را در فضای عمومی بگذرانند. این امر باعث تبدیل فضا به مکانی برای همبستگی بیش‌تر مردم می‌گردد. مشاهدات نگارندگان در حین تهیه‌ی مصاحبه‌ها، نقش سکوه‌های پیرنشین مسجد حکیم (شکل ۱۶) را به عنوان زمینه‌ساز شکل‌گیری ملاقات‌های برنامه‌ریزی نشده در فضای شهری پیرامون این بنا تایید می‌نماید.

Fig. 16. The old platform of eastern entrance of the Hakim Mosque

* نقش بنا در اختلاط کاربری سازگار در فضای شهری

۷۲ مصداق از نقش مسجد حکیم در اختلاط کاربری‌های سازگار در فضای شهری پیرامون این اثر در آرای مصاحبه‌شوندگان مشاهده می‌شود. به‌زعم مصاحبه‌شوندگان انعطاف‌پذیری عملکردی فضاهای داخلی مسجد حکیم در ارتباط با فضای شهری مجاور بنا مثلاً استفاده از حیاط اصلی و شبستان‌ها با هدف استمرار مراسم مذهبی از فضای شهری تا فضای داخلی مسجد (شکل ۱۷) یا اختصاص بخشی از فضای این بنای عمومی در مجاورت گذر باغ‌قلندرها به کاربری تجاری (شکل ۱۸) سازگار با شان مذهبی بنا، مصداقی از نقش مسجد در اختلاط کاربری‌ها در فضای شهری پیرامون آن است. یکی از مصاحبه‌شوندگان با یادآوری سال‌های پیش از پاندمی کرونا بیان می‌کرد که «ورودی‌های تعبیه شده در سه سمت مسجد حکیم، نقش اتصال دهنده‌ی فضای داخل مسجد به فضای شهری را در زمان اجرای مراسم مذهبی از جمله اعتکاف یا عزاداری محرم ایفا می‌نمود؛ حال و هوای مراسم از طریق درهای ورودی مسجد تا گذرهای اطراف بنا ادامه می‌یافت».

* نقش بنا در ارتقا امنیت در فضای شهری

افزایش نظارت اجتماعی به تبع اجتماع‌پذیری فضای جلوخان غربی و ورودی‌های شمالی و شرقی

حداقل رسانده است. یکی دیگر از ویژگی‌های کالبدی مسجد حکیم که مصاحبه‌شوندگان به عنوان نقش این بنا در تامین ایمنی در فضای شهری، به آن اشاره نموده‌اند، عدم استفاده از مصالح تیز و برنده در قسمت پایین دیواره‌ها بوده است.

* نقش بنا در آسایش اقلیمی در فضای شهری

در میان آرای مصاحبه‌شوندگان اشاره‌هایی به پیش‌بینی فضای نیمه‌باز و سرپوشیده بین فضای باز داخل مسجد و فضای شهری پیرامون بنا با استعداد محافظت از شهروندان در برابر تابش آفتاب، بارش ناگهانی و باد شدید در محل ورودی‌های مسجد دیده می‌شود (شکل ۲۱). یکی از مصاحبه‌شوندگان بیان می‌کند «فضای سرپوشیده در محل ورودی بنا از گذر شرقی در روزهای تابستان با سایه‌اندازی بر روی سکوهایی پیرنشین مامنی برای گریز از آفتاب سوزان و در روزهای زمستان با ممانعت از بارش باران و برف، محل مناسبی برای استراحت کوتاه عابرین است». دیگری با اشاره به گذر باغ قلندر، اشاره کرد که «سایه‌اندازی ساختمان مسجد بر روی گذر بازار در روزهای گرم تابستان باعث خنک‌تر شدن این گذر می‌شود». در مجموع به ۶۶ مصداق از نقش بنای مسجد حکیم در آسایش اقلیمی در فضای شهری پیرامون آن توسط مصاحبه‌شوندگان اشاره شده است. طبق مشاهدات نگارندگان، راهرو و ایوان‌های مسقف داخلی مسجد حکیم نیز با سایه‌اندازی باعث تعدیل دمای هوا در فصل گرم سال و خلق فضایی معتدل‌تر برای استفاده‌کنندگان در هنگام ورود به بنا است.

Fig. 21. Interstitial space at the northern entrance of Hakim Mosque

بحث و نتیجه‌گیری

هدف اصلی از انجام این پژوهش شناخت دقیق‌تر از نقش ساختمان مسجد حکیم اصفهان در کیفیت بخشی به فضای شهری اطراف آن با تفحص در آرای شهروندان بوده است و به تبع آن پس از کدگذاری داده‌های به‌دست آمده از مصاحبه‌ها در سه مرحله (کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی)، جدول ۳ به عنوان حاصل این پژوهش تدوین شده است تا مطالعه و بازخوانی آن برای معماران و شهرسازان، خدمتی در مسیر احیای نقش معماری در ارتقای کیفیت فضای شهری در زمان طراحی آثار جدید معماری، باشد.

به خصوص گذرهای خلوت بوده است. حیاتی و همکاران (۲۰۱۸) در پژوهشی به ضرورت تامین امنیت شهری و استفاده از اصول و نظریه‌های مطرح در طراحی شهری اشاره کرده‌اند؛ یکی از این اصول «پیشگیری از وقوع جرم از طریق طراحی» است و در این اصل ایده‌ی اصلی، دست‌کاری محیط فیزیکی با هدف تضعیف زمینه‌ی وقوع جرم از طریق تقلیل بروز رفتارهای خلاف است. جداره خارجی مسجد حکیم (شکل ۱۹) با احتراز از ایجاد نقاط کور از دید شهروندان، زمینه‌ی وقوع رفتار خلاف و ارتکاب جرم را در فضای شهری پیرامون مسجد تضعیف نموده است.

Fig. 19. External wall of Hakim Mosque

* نقش بنا در تامین ایمنی در فضای شهری

یکی از سالمندان شرکت‌کننده در مصاحبه بیان می‌کند «سال‌های طولانی است که خستگی از دیوار مسجد در گذرهای اطراف سقوط نکرده اما شنیدن اخباری از سقوط سنگ نمای ساختمان‌های نوساز در همین محدوده از شهر باعث ایجاد نگرانی‌هایی برای شهروندان شده است». اگرچه امروزه از تکنیک‌هایی مانند اسکوپ کردن مصالح برای تقلیل خطر سقوط مصالح نمای ساختمان در فضای شهری استفاده می‌شود، در بنای مسجد حکیم استفاده از مصالحی مانند آجر و کاشی در ابعاد کوچک (شکل ۲۰) با کم‌ترین خطر سقوط، ترجیح داده شده است.

Fig. 20. Using materials with minimal risk of falling in the facade of the mosque

در مجموع ۹۴ مصداق از نقش مسجد حکیم در تامین ایمنی در فضای شهری پیرامون آن توسط مصاحبه‌شوندگان بیان شده است. عملکرد آستانه‌ی مشترک فضایی بین اثر معماری و فضای شهری در اجتناب از به خطر انداختن سلامت شهروندان، یکی از مصادیق پرتکرار در داده‌های مصاحبه است. در معماری سنتی ایران مطابق آن‌چه در ورودی‌های مسجد حکیم مشهود است تعریف آستانه‌ی مشترک بین اثر معماری و فضای شهری این ریسک را به

Table 3. The role of Hakim Mosque in enhancing the quality of the urban space around it

Concept	Component	Template	Example	
Conceptual	The role of architecture in promoting culture in urban space	The role of architecture in promoting culture in urban space	The use of national and religious concepts and symbols in the architectural design of the mosque building	
		The role of architecture in promoting culture in urban space	Referring to the historical and cultural history of the society in the decoration of the mosque	
	The role of architecture in the legibility of urban space	The role of architecture in the legibility of urban space	Using the visual potential of the elements used in the facade of the mosque to create an urban sign	
		The role of architecture in the legibility of urban space	Using the potential of the entrance area of the mosque in attracting people and creating an urban sign	
	Spatial	The role of architecture in inducing a sense of place in urban space	The role of architecture in inducing a sense of place in urban space	Retracting the wall of the mosque from the public traffic route in order to emphasize the special use of the building
			The role of architecture in inducing a sense of place in urban space	Creating transparency and visual permeability from the outside of the building towards certain spaces inside it
The role of architecture in using human senses in urban space		Using architectural elements such as water ponds to strengthen the sense of spirituality		
Physical	The role of architecture in adding decorations to urban space	The role of architecture in adding decorations to urban space	Using the maximum power of materials in the outer wall in order to create variety in the texture	
		The role of architecture in adding decorations to urban space	Applying tiling techniques to create patterns on the facade of the building	
	The role of architecture in restoring visual harmony in urban space	The role of architecture in restoring visual harmony in urban space	Designing the skyline of the building in order to improve the visual proportions of the adjacent buildings	
		The role of architecture in restoring visual harmony in urban space	Using materials compatible with the context and avoiding the use of incompatible materials with the use of the building	
	The role of architecture in controlling access from the urban space	The role of architecture in controlling access from the urban space	Orientation of the mosque building in order to facilitate access for citizens	
		The role of architecture in controlling access from the urban space	Placing the entrances of the mosque according to the volume of traffic on each side of the building	
Functional	The role of architecture in strengthening the sociability of urban space	The role of architecture in strengthening the sociability of urban space	Donating a part of architecture to the urban space with the aim of increasing social interactions	
		The role of architecture in strengthening the sociability of urban space	Trying to turn the entrance space into a place for people to stop and rest	
	The role of architecture in mixing compatible uses in urban space	The role of architecture in mixing compatible uses in urban space	Flexible design of the space in order to continue the religious ceremony from the urban space to the inside of the building	
		The role of architecture in mixing compatible uses in urban space	Placing commercial units with compatible use facing the street	
	The role of architecture in creating safe zone urban space	The role of architecture in creating safe zone urban space	Using openings in windows facing quiet streets	
		The role of architecture in creating safe zone urban space	Avoiding the creation of blind spots in the urban space due to the design of the external wall of the building	
The role of architecture in providing safety in urban space	The role of architecture in providing safety in urban space	Using an entrance with a good view of the passage at the exits of the mosque		
	The role of architecture in providing safety in urban space	Avoiding the use of materials with the risk of falling at the height of the facade		
The role of architecture in climate comfort in urban space	The role of architecture in climate comfort in urban space	Provision of a porch at the entrance of the mosque to protect people from the rain		
	The role of architecture in climate comfort in urban space	Using the Sabat pattern in the passage and the high walls of the building to cast shadows on the path		

The role of architectural building in adding quality to the surrounding urban space from the people's point of view

سطح قانون‌گذاری (سازمان شهرداری، سازمان شهرسازی، سازمان مقررات ملی ساختمان، نظام مهندسی ساختمان و ...)

- به‌کارگیری کمیته‌های فنی برای هدایت روند طراحی نمای ساختمان‌های جدید
- تدوین دستورالعمل‌های اجرایی با هدف بهبود جایگاه ورودی ساختمان‌های جدید در ارتباط با فضای شهری

با استناد به یافته‌های پژوهش حاضر و در راستای نیل به کیفیت‌های معرفی شده در جدول ۳، در ادامه‌ی متن عوامل موثر در سه سطح مختلف معرفی و نحوه‌ی تاثیرگذاری ایشان بر موضوع این مقاله از دیدگاه نگارندگان در قالب نمونه‌های عملی شرح داده شده است:
ردیف اول. عوامل موثر بر نقش ابنیه‌ی عمومی در کیفیت‌بخشی به فضای شهری پیرامون بنا در

ارزشمندی که از دوران درخشان هنر معماری در تاریخ کشور به جا مانده‌اند می‌تواند به شناسایی و معرفی مولفه‌ها یا حتی مقوله‌های جدید منجر شود. هم‌چنین نظر به این‌که در شمارش مصادیق اشاره شده از نقش مسجد حکیم در کیفیت بخشی به فضای شهری پیرامون آن، مقوله‌ی «نقش معماری در تقویت اجتماع‌پذیری فضای شهری» بیش‌ترین تعداد تکرار را داشته و پس از آن به ترتیب «نقش معماری در خوانایی فضای شهری»، «نقش معماری در القای حس مکان در فضای شهری» و «نقش معماری در ارتقای امنیت در فضای شهری» پرتکرارترین مقوله‌ها بوده‌اند؛ بر این اساس می‌توان این چهار مقوله را ملموس‌ترین اثرات این ساختمان در کیفیت بخشی به فضای شهری گرداگرد آن به حساب آورد. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌گران در صورت تمایل به ادامه دادن موضوع این پژوهش، برای بررسی مولفه‌های کالبدی و غیرکالبدی موثر در حصول این نتیجه بر روی این چهار مقوله تمرکز نمایند.

تشکر و قدردانی

مقاله حامی مالی و معنوی نداشته است.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که در انجام این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافی برای ایشان وجود نداشته است.

تأییدیه‌های اخلاقی

نویسندگان متعهد می‌شوند که کلیه اصول اخلاقی انتشار اثر علمی را براساس اصول اخلاقی COPE رعایت کرده‌اند و در صورت احراز هر یک از موارد تخطی از اصول اخلاقی، حتی پس از انتشار مقاله، حق حذف مقاله و پیگیری مورد را به مجله می‌دهند.

منابع مالی / حمایت‌ها

موردی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

مشارکت و مسئولیت نویسندگان

نویسندگان اعلام می‌دارند به‌طور مستقیم در مراحل انجام پژوهش و نگارش مقاله مشارکت فعال داشته و به‌طور برابر مسئولیت تمام محتویات و مطالب گفته‌شده در مقاله را می‌پذیرند.

- ارائه طرح‌های تشویقی و معافیت از هزینه مجوزهای ساخت برای ترغیب سازندگان به مشارکت در بازسازی هویت شهری

- نظارت جدی و وضع قوانین بازدارنده در قبال متجاوزان به حریم فضای شهری

- بازنگری در قوانین تک‌بعدی طراحی فرم و نمای ساختمان و در نظر گرفتن تمام جوانب بالاخص ویژگی‌های زمینه

- تبدیل معیارهای صرفاً کمی در الزامات ساختمان‌سازی به معیارهای کمی و کیفی

ردیف دوم. عوامل موثر بر نقش ابنیه‌ی عمومی در کیفیت بخشی به فضای شهری پیرامون بنا در سطح آموزش و فرهنگ‌سازی (دانشگاه‌ها و موسسات آموزشی، مسابقات معماری، رسانه و جراید و ...)

- تاکید بر ارزش‌های ملی، فرهنگی و تاریخی کشور در روند آموزش نیروهای متخصص

- توجه به اهمیت مفهوم زمینه‌گرایی در انتخاب آثار برتر مسابقات ملی معماری به عنوان بهترین معماری کشور

- فرهنگ‌سازی در خصوص آثار سوء سیاست ساخت واحدهای ساختمانی مجزا از کل واحد شهر و تاثیر آن بر سیمای شهر

- بازشناسی کیفیت‌های فضایی کم‌رنگ شده در فضای معماری امروز از طریق معرفی آثار معماری گذشته در رسانه

- فرهنگ‌سازی با هدف آگاه‌سازی جامعه در مورد برتری جایگاه اثر معماری با مقایسه با اثر معماری گران قیمت

ردیف سوم. عوامل موثر بر نقش ابنیه‌ی عمومی در کیفیت بخشی به فضای شهری پیرامون بنا در سطح عوامل دخیل در روند طراحی و اجرا (طراح و نیروی اجرایی)

- مطالعه منظم آثار شاخص معماری در جهان گذشته و امروز به منظور افزایش سطح انتظارات از کیفیات فضای زیستی

- توجه به آثار متقابل زمینه و اثر معماری در هنگام طراحی ساختمان‌های جدید

- توجه به جایگاه طراح معمار به عنوان یکی از عوامل موثر در حفظ یا بازسازی سیمای کلی و هویت شهر

- رعایت تمام جزئیات اجرایی نقشه ساختمان بدون دخل و تصرف خصوصاً در موارد مرتبط با بحث ایمنی، در مرحله اجرا

با توجه به این‌که مولفه‌های جدول ۳ بر اساس ساختمان مسجد حکیم اصفهان و شکل ارتباط آن با فضای شهری پیرامون بنا تدوین شده است، پژوهش‌های مشابه با مطالعه‌ی سایر ابنیه عمومی به ویژه ابنیه‌ی

References

1. Alavizadeh, Seyedeh Elham; Eslami, Gholam Reza. (2019). Assessing the contextual orientation of contemporary additions in the privacy of the historical context of the traditional market of Ardabil, with an emphasis on the empty dimension. *Iranian Islamic city studies*. 9(37). 29-40. [In Persian]
2. Aminzadeh Goharrizi, Bahram; Badr, Siamak. (2012). Analysis of permeability indices in urban tissues. *Hoviat Shahr*. 6(12). 39-48. [In Persian]
3. Ardalan, Nader; Bakhtiar, Laleh. (2001). *The sense of unity*. Translate: Vandad Jalili. The science of architecture Publications. [In Persian]
4. Arghiani, Mostafa. (2020). Evaluating the effect of physical components on improving the sense of security in educational spaces from the perspective of students. *Architecture and urbanism of Armanshahr*. (31). 1-18. [In Persian]
5. Babaei, Saeed; Khakzand, Mehdi. (2018). Contextualism in the works of non-Iranian architects in the first Pahlavi period: Alborz and Iran Shahr schools. *Iranian architecture studies*. 7(14). 171-189. [In Persian]
6. Bacon, Edmund. (1997). *design of cities*. Translate: Farzaneh Taheri. Publications of Iran Urban Planning and Architecture Studies and Research Center. [In Persian]
7. Bahrieh, Prosha; Toofan, Sahar; Akbari Namdar, Shabnam. (2020). Rereading the evolution of architecture in the market structure of Tabriz with an emphasis on contextualism. *Iranian Islamic City Studies*. 10(39). 5-17. [In Persian]
8. Cizgen, Gultekin. (2012). Rethinking the Role of Context and Contextualism in Architecture and Design. *The Institute of Graduate Studies and Research in Partial fulfillment of the requirements for the Degree of Master of Science in Architecture*. Eastern Mediterranean University, Turkey.
9. Dabbagh, Amir Masoud; Rahbar, Shadi. (2015). Crystallization of Shiite concepts in the formation of mosques during the Safavid and Qajar periods. *Shi'ite studies*. 13(52). 167-190. [In Persian]
10. Feizi Najafi, Neda; Majedi, Hamideh. (2012). Reviewing the limits of urban design intervention in Iran's architecture to interact with architectural innovation. *Architecture and Urbanism of Armanshahr*. (9). 259-269. [In Persian]
11. Ghasemi, Tara; Amini, Elham; Modiri, Atousa. (2018). Designing the historical context of Tehran city with the approach of literary tourism. *urban structure and function studies*. 5(16). [In Persian]
12. Golkar, Kourosh. (2001). Components of urban design quality. *Soffeh*. 11(32). 38-65. [In Persian]
13. Groat, Linda; Wang, David. *Research methods in architecture (9th edition)*. Translate: Alireza Eini-far. Tehran university publications. [In Persian]
14. Hamzavi, Yaser; Ahmadi, Hossein; Vatandoost, Rasoul. (2015). Survey of canvas murals in Iranian churches, a case study of Vank Church in Isfahan, Maryam Church in Isfahan, Maryam Church in Tabriz". *Iranology studies*. 5(2). 17-32. [In Persian]
15. Hayati, Hamed; Roštami, Farnoush; Poudat, Zahra. (2018). Investigating factors affecting the reduction of individual crimes and increasing security in urban spaces using the CPTED theory. *Journal of architecture*. 1(1). 1-10. [In Persian]
16. Hedman, Richard; Jaszewski, Andrew. (2005). *Basics of urban design (4th edition)*. Translate: Razieh Rezazadeh, Mostafa Abbaszadegan. Publications of Iran University of Science and Technology. [In Persian]
17. Kamvar Shalmani, Ameneh; Hanachi, Simin. (2015). Investigating the impact of visual factors of urban spaces on the behavioral patterns of citizens. *Hoviat Shahr*. 9(24). 65-78. [In Persian]
18. Karami, Islam; Ghaemmaghami, Parvin. (2011). The process of paying attention to Islamic identity in the physical structure of Iranian cities, achieving an Islamic-Iranian sense of place in contemporary urban design. *1st national conference of Islamic architecture and urban planning*. [In Persian]
19. Karami, Islam; Naghizadeh, Mohammad; Zamani, Bahador. (2010). Cultural considerations in the shaping of urban views based on the structure of urban views of Iran in the Islamic era. *Hoviat Shahr*. 4(7). 61-74. [In Persian]
20. Karbalaei Ghasvand, Abolfazl; Tavakolinia, Moein. (2020). Presenting an analytical model in order to identify and evaluate effective indicators on the promotion of social interactions in pedestrian streets using hierarchy analysis. *environmental science and technology*. 22(2). 299-313. [In Persian]
21. Lynch, Kevin. (2001). *The image of city*. Translate: Manouchehr Mozayeni. Tehran university publications. [In Persian]
22. Majedi, Hamid; Mansoori, Elham; Haji Ahmadi, Azin. (2011). Redefining urban space. *urban management*. (27). 263-285. [In Persian]
23. Malekian, Mahmoud; Izadi, Mohammad Saeed; Sobhan Ardekani, Soheil. (2016). The importance of urban public spaces in the sustainable development of urban tourism. *environmental science and technology*. 18(Special 3). 237-255. [In Persian]
24. Mirgholami, Morteza; Vaez Shahanaghi, Amir; Robati, Mohammad Bashir. (2013). Urban semiotics and its role in legibility and identification of the environment. *Naghsh-e-Jahan*. 3(1). 31-42. [In Persian]
25. Mohammad Hosseini, Elina; Toghraei, Abolfazl; Mirgholami, Morteza. (2016). Typological analysis of factors affecting the legibility of urban signs. *Hoviat Shahr*. 10(25). 61-74. [In Persian]
26. Najari Nabi, Rana; Mehdi-nazhad, Jamaledin. (2020). Evaluating the role of physical and functional factors in the sociability of traditional Ira-

- nian markets using the space syntax technique. *Bagh-e-Nazar*. 17(85). 67-82. [In Persian]
27. Rasoulpoor, Hazhir; Etesam, Iraj; Tahmasebi, Arsalan. (2020). Evaluating the impact of the relationship between building form and street on human behavior patterns in urban physical spaces. *Architecture and urbanism of Armanshahr*. (32). 113-130. [In Persian]
 28. Rostami, Zhenit; Javidinezhad, Mehrdad. (2019). Coordination of technique, materials and environment and its application in the beauty and performance of traditional buildings in desert cities of Iran. *Islamic art*. 15(34). 215-239. [In Persian]
 29. Saremi, Ali Akbar; Taghizadeh, Radmehr. (1997). *Sustainable values in Iranian architecture*. Tehran: Publications of the Cultural Heritage Organization. [In Persian]
 30. Simitich, Andrea; Warke, Val. (2014). *The Language of Architecture; 26 Principles Every Architect Should Know*. United States of America: Rockport Publishers.
 31. Toofan, Sahar. (2006). Recognizing the role of water in the courtyards of traditional Iranian houses. *Bagh-e-Nazar*. 3(6). 72-81. [In Persian]
 32. Vasigh, Behzad; Yarikia, Ataola. (2019). Explanation of factors affecting the creation of a sense of place in Imam Zadeh buildings. *Islamic architecture studies*. 7(23). 37-52. [In Persian]
 33. Zekavat, Kamran. (2013). The place of physical organization in urban design. *Soffeh*. (60). 65-90. [In Persian]
 34. Zekavat, Kamran; Dehghan; Yasamin Sadat. (2016). Place creation management model and quality building components in the public arena. *Architecture and urbanism of Armanshahr*. (17). 215-224. [In Persian]

